

Doc.dr.sc. Vanja-Ivan Savić*
Ana Mažuranić*

UDK: 322(497.5)(091)
342.731(497.5)(091)
Primljeno: svibanj 2014.
Pregledni znanstveni rad

NEKI POGLEDI NA ODNOS KATOLIČKE CRKVE I DRŽAVE U DOBA BANA IVANA MAŽURANIĆA I DANAS

Autori u članku analiziraju odnose Katoličke crkve i države u doba bana Ivana Mažuranića i danas. Ban Mažuranić i njegovo doba mogu se s pravom smatrati pokretačima modernizacije hrvatskog državnog prostora te unaprjeđenjem učinkovitosti i dostupnosti uprave, sudstva i školstva. Pitanje javnog školstva javlja se kao glavno pitanje rada obzirom da se kroz regulaciju odgojno obrazovnog sustava utjecalo na rad Crkve i ostalih vjerskih institucija drugih konfesija u ovom području. Mažuranić kao vrstan pravnik i istinski domoljub nije želio lišiti hrvatske škole vjerskog elementa, pa autori tumače da je konfesionalnost školstva ostala bitan element Mažuranićevog poimanja državne škole. Mažuranić je svjestan religioznih potreba hrvatskog naroda u političkom smislu, te njegov 'sekularizam' spram Crkve nije agresivan, a kakav je bio u mnogim europskim državama pod utjecajem prosvjetiteljstva. U Mažuranićevo doba u Hrvatskoj postoji svjesnost o ulozi Katoličke crkve u kulturnom, tradicijskom i ponajviše duhovnom životu naroda. U današnje vrijeme u odnosima Crkve i Države mnoga rješenja odgovaraju onima za koja se zalagao Mažuranić. Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske i Hrvatske Biskupske Konferencije i Vlade pokrivaju ona područja za koja je Mažuranić bio zainteresiran, a obzirom na rješenja koja se kroz te propise nude, autori utvrđuju da bi njima bio zadovoljan i sam ban Mažuranić.

Ključne riječi: *ban Mažuranić; crkva i država; odvojenost Crkve od države, javno školstvo; Sveta Stolica.*

* Dr.sc.Vanja-Ivan Savić, docent na Katedri za opću teoriju prava i države na Pravnom fakultetu u Zagrebu (Assistant Professor at General Theory of Law and State, Faculty of Law, University of Zagreb): vsavic@pravo.hr.

** Ana Mažuranić, studentica Pravnog fakulteta u Zagrebu (Student at the Faculty of Law, University of Zagreb): ana.mazuranic@gmail.com.

1. UVOD

Vjerski život i egzistencija vjerskih zajednica u Hrvatskoj je od davnina važan društveni element koji s padom komunizma zaslužuje podrobnije izučavanje i ono mjesto u društvenoj regulaciji koje obzirom na svoj značaj odgovara potrebama i težnjama hrvatskih građana koji se najvećim dijelom izjašnjavaju vjernicima. Možemo reći da novi, za vjersko izjašnjavanje povoljniji, vjetrovi pušu od početka devedesetih godina prošlog stoljeća kada se Hrvatska osamostalila, a vjerske slobode zauzele visoko mjesto u hijerarhiji društvenih vrijednosti zajamčenih Ustavom. No, važno je podsjetiti da je modernizacija hrvatskog državnog prostora veliki zamah doživjela u doba našeg znamenitog bana Ivana Mažuranića koji je Hrvatske krajeve nastojao priključiti suvremenim zemljama *zapadnoeuropske jezgre*¹ pri čemu je nailazio na otpore na svim stranama uključujući i inače vrlo mu sklonog i isto mislećeg Strossmayera koji nije mogao prihvatiti reformu školstva u kojem je Katolička crkva izgubila primat kakav je imala do tada, a u isto vrijeme zarativši sa pripadnicima srpske zajednice koji su unatoč Mažuranićevoj okruženosti Srbima kritizirali njegov pristup školstvu za koji su smatrali da će doprinijeti smanjenju snage srpskog etniciteta u hrvatskim krajevima.² Mažuranićev posao nije bio nimalo lak, a u okvirima Hrvatsko-ugarske nagodbe bilo je potrebno mnogo političkog i pravnog umijeća (a Mažuranić uistinu jest bio vrstan pravnik) kako bi se hrvatski interes progurao i zaslužio vladarevu sankciju. Iako su Mažuranićeve reforme imale nekoliko smjerova kretanja: a) modernizaciju uprave i sudstva, b) uređenje zadruga i urbanih odnosa, c) provođenje općih gospodarskih reformi te d) reformu školstva-možda niti jedna od njih nije izazvala veći disbalans u društvenim etničko-vjerskim odnosima, te ujedno i poremećaje u odnosima Crkve i države, poput potonje.³ Nije pretjerano reći da je pitanje odnosa Crkve i države u okvirima vladavine bana Ivana Mažuranića ustvari bilo pitanje reforme školstva, što je imalo izravne reperkusije na tumačenja o samoj egzistenciji Konkordata koji je sklopljen između Svete Stolice i Austro-Ugarske Monarhije, a o čemu će posebno biti riječi u tekstu. Uz navedeno, u istom vremenu Strossmayerovo nastojanje i duboka uvjerenost u ispravnost sveslavenske ideje dovela je do zategnutih odnosa Katoličke crkve u Hrvatskoj s Rimskom stolicom, što je vremenom prevladano⁴.

¹ Ovaj termin izvrsno u literaturi koristi Čepulo. Ovaj termin izvrsno koristi Čepulo, v. Čepulo, Dalibor, *Modernizacija prava u europskoj jezgri* (Engleska, Francuska, Njemačka) i zemlje periferije 1780.-1880 godine, *Vladavina prava*, 5, Zagreb, 2001. Isti termin ponavlja i u svom članku: Ivan Mažuranić: liberalne reforme Hrvatskog sabora 1873.-1880. i srpska elita u Hrvatskoj, *Dijalog povjesničara-istoričara*, Herceg Novi, 2001., Zaklada Friedrich Neumann, Zagreb, 2002.

² Na više mjesta tako pišu i *Mirjana Gross* i *Agneza Szabo* u: *Gross, M. & Szabo, A.* (1992). *Prema hrvatskome građanskom društvu*. Globus nakladni Zavod, Zagreb, 269-285.

³ V. *Gross, Szabo* 1992, 369 et seq., bilj. 4.

⁴ Strossmayer je imao problem sa dogmom o nepogrešivosti pape koju je naknadno i sam prihvatio. U literaturi se spominje da je pri povratku Strossmayera iz Rima, liberalno hrvatsko

2. OPĆI POVIJESNO PRAVNI KONTEKST U DOBA MAŽURANIĆA

Nije do kraja moguće govoriti o Mažuranićevom vremenu, bez spominjanja okolnosti koje su oblikovale hrvatsku zbilju u drugoj polovici 19. stoljeća: u to vrijeme Hrvatski sabor, iako formalno Sabor Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, bio je samo Sabor Hrvatske i Slavonije koji nakon proglašenja pravne jednakosti građana i odluci o raskidu veza s Ugarskom, 1848. ulazi u razdoblje modernizacije cjelokupnog upravno-političkog sustava, što se odnosi prije svega na (želju) modernizacije institucija.⁵ Hrvatski nacionalni pokret je „nastojao doseći cilj političke i teritorijalne integracije te neovisnosti unutar Monarhije balansiranjem između jačih strana u sukobu, Mađara i Dvora. Ta je nastojanja okončala Austro-ugarska nagodba 1867. godine, kojom je Monarhija podijeljena na dvije polovice u kojima su hegemonističku ulogu imale političke elite dvaju vodećih naroda“⁶ Tada je sklopljena i Hrvatsko-ugarska nagodba koja će određivati položaj Hrvatske naredni dugi niz godina, a koja je nominalno Hrvatskoj jamčila široku autonomnu nadležnost, no bez prave financijske autonomije⁷. Nedugo zatim, 1873. godine nakon političkog sporazuma Narodne stranke i Središnje vlade, liberalni pravnik s velikim iskustvom Ivan Mažuranić biva imenovan na mjesto bana.⁸ U iznimno teškim uvjetima za hrvatski narod, Mažuraniću se bez obzira na kvantificiranje pojedinih učinaka mjerenih očima današnjeg čovjeka mora prije svega priznati istinska borba za pozicioniranje Hrvatske na kartu Europe kao moderne nacije sa stručnim državnim aparatom koji služi građanima. Iako se ne moramo složiti sa svim njegovim potezima, ponavljamo, gledano iz današnje perspektive imao je vještinu, prije svega pravnu taktiku kojom je za Hrvatsku pokušao izvući najviše i najbolje, a pri čemu je sa svih strana imao neprijatelje koji su „kočili hrvatsku stvar“. Bili su to Mađari, Austrijanci, pa i Srbi, bez obzira na činjenicu da je za svoje najbliže suradnike upravo birao njih, te s njima na mnogim drugim područjima uspješno surađivao.⁹ Čak je i sam Strossmayer, koji je u mnogome bio blizak Mažuraniću, te uz dobre nakane pomiješane s promašenim panslavističkim ide-

građanstvo aplaudiralo ovakvom opozicijskom stavu dok je trajniji otpor dogmi pružio „marginalni starokatolički pokret“, prema *Gross, Szabo* 1992, bilj. 4., 517. Današnji novoizabrani rektor zagrebačkoga sveučilišta jest član ove denominacije i javno o njoj govori.

⁵ V. *Čepulo*, bilj.3., 270, ad. II.

⁶ *Ibid.*, 270 H271.

⁷ *Ibid.*, *Čeuplo* izvrsno spominje Georga Jellineka i njegovu krilaticu: „više od pokrajine, a manje od države“, koji položaj je bio nešto poput „položaja Finske i Norveške spram Rusije odnosno Švedske.“, v. tamo bilješku 2. za dalju referencu.

⁸ *Ibid.*, 271.

⁹ *Gross, Szabo* 1992, bilj.4., 370. Jovan Živković podban, Danilo Stanković odjelni predstojnik za unutarnje poslove., predsjednik sabora Nikola Krestić, a srpska inteligencija je također imala i predsjednika stola sedmorice (vrhovnog suda) Livija Radivojevića.

jama, upućivao prigovore da se okružuje Srbima.¹⁰ Sukob sa Srbima proizaći će prije svega iz nezadovoljstva školskim zakonima koji su i srž promjene u odnosu Crkve i Države, a o čemu će biti još riječi u ovom tekstu. Mažuranić je unatoč svim pritiscima bio svoj-donio je primjerice odluku o hrvatskom nazivu jezika u školama, te se nije nikada jugoslavenski izjašnjavao i nije smatrao da je uloga Srbije presudna u definiranju budućnosti Hrvata.¹¹ Današnjim rječnikom mogli bismo hipotetski izreći da je Ivan Mažuranić bio za Hrvatsku u Europskoj Uniji, a ne za Hrvatsku u Jugoslaviji. Unatoč činjenici da je Mažuranić dao ostavku 1880., njegova modernizacija hrvatskog upravnog aparata ostala je kao osnova daljnjih promjena u kojima će se naći Hrvatska, a njegovo razdoblje će ostati kao jedna svijetla točka hrvatske državne i pravne povijesti u teškim godinama koje nadolaze. Vizionarski duh Ivana Mažuranića i istinska želja za napretkom Hrvatske i boljitkom svih njezinih žitelja i dan danas može biti pokretačka snaga mnogima.

3. IVAN MAŽURANIĆ: DJELOVANJE REVOLUCIONARNE 1848/49. GODINU

Godina 1848/49. označena je u europskoj povijesti godinom revolucija, koje nisu zaobišle niti Habsburšku Monarhiju, pa je tako imala snažan utjecaj i u Hrvatskoj. U većini zemalja nastojalo se srušiti zaostalo feudalno naslijeđe, a revolucija je imala i neka evidentna građansko-demokratska obilježja. Cilj revolucionarnih pokreta, bili su i nacionalno ujedinjenje i oslobođenje, a sve prisutniji sukobi ojačalog građanstva, s jedne, i radništva, s druge strane, daju nekim pokretima i socijalni karakter. Revolucija je bila predvođena liberalnim građanstvom, koje je nastojalo poboljšati svoj politički status. Ono nastoji stvoriti novi društveni poredak te izgrađuje vlastitu ideologiju-*ideologiju liberalizma*. Ta se ideologija temelji na novim učenjima o državi, gospodarstvu i društvu. Osnovna svrha reformi usmjerena je na rušenje preživjelih feudalnih odnosa, postizanje gospodarskog, kulturnog i svekolikog društvenog napretka na temelju pune slobode ljudskih prava, na shvaćanju o zakonskoj i pravnoj državi, prirodnom pravu, podjeli vlasti, narodnom suverenitetu te punoj slobodi privatnog poduzetništva. Ističući svoje interese kao općenarodne i dobivši potporu sve većeg dijela seljaštva i radništva, te dijela inteligencije, liberalno je građanstvo stupilo na čelo revolucionarnih pokreta 1848. godine u Europi. Tako ni Hrvatsku nisu zaobišle revolucionarne ideje i promjene. U Hrvatskoj je, također, na čelu pokreta 1848. izniklo liberal-

¹⁰ Čepulo, bilj.3., 277. Zanimljiva je i Čepulova konstatacija da je mogući razlog gajenja odnosa sa Srbima bila činjenica da je bio oženjen kćerkom grčkog trgovca Aleksandrom Demeter. No Čepulo ipak ističe da liberalne reforme poduzete u njegovo doba nisu imale svoju srpsku dimenziju.

¹¹ Ibid.

no građanstvo, te se hrvatska javnost priklonila revolucionarnim promjenama unoseći ih u program Hrvatske te iste godine. Na Velikoj narodnoj skupštini, sazvanoj 25. ožujka 1848. u Zagrebu, na prijedlog narodnjaka, prihvaćen je tekst programa pokreta pod nazivom „Narodna zahtijevanja“.¹² Zanimljivo je da su ova zahtijevanja podsjećala na dokument koji podsjeća na „Želje naroda“ koje su nedugo prije na prosvjednom skupu prihvaćene u Pešti,¹³ što pokazuje posebnu povezanost i senzibiliziranost hrvatske intelektualne elite sa zbivanjima u drugim dijelovima zajedničke države. U svojih 30 točaka Zahtijevanja su „sadržavala sve zahtjeve značajne za tadašnja napredna gibanja na putu iz feudalnih društvenih odnosa u građansko-kapitalističke, a u nacionalnom pogledu zahtjev za ujedinjenjem hrvatskih zemalja u političku cjelinu sa samostalnom vladom i svim bitnim obilježjima vlastite državnosti“.¹⁴ Neki od zahtjeva, u nekoliko točaka, također su: sloboda tiska, vjere, učenja i govora, jednakost građana pred zakonom i javnost sudstva, pravo sastajanja i poticaja, sloboda političkog i duhovnog razvitka itd.

Mažuranić je bio je vatreni pristalica ilirskog pokreta, 1847. godine sudjeluje u neuspjelom pokušaju odvajanja dijela mlađega članstva Narodne stranke, koje je pokušalo stvoriti samostalnu stranku takozvanih „napredovaca“, te je bio pobornik liberalizma. Mažuranić pod utjecajem Francuske revolucije traži „jednakost, slobodu i bratinstvo za sve pod krunom ugarskom živuće narode i jezike“,¹⁵ no njegov temeljni poriv je snažan i intenzivan osjećaj domoljubnosti, dok njegov liberalizam nije bio kozmopolitski-on osobnu slobodu i slobodu naroda smatra nerazdruživom.¹⁶ Također, bio je veliki humanist, što se pokazuje u jednoj „iskrici“ koja piše: „S pobjedom slobode održala je i čovječnost slobodu. Sloboda bez čovjekoljublja i čovjekopoštovanja postaje nakazom. Slobodan čovjek spoznaje i u svakom drugom svog brata.“¹⁷

Konačno, ono što je značajno, Mažuranić traži slobodu i jednakost svih vjeroispovijesti kao jedan od uvjeta skladnog i obiteljskog života. „Jednakost, sloboda i bratinstvo za sve pod krunom ugarskom živuće vjerozakone.“¹⁸ Ističe da je po-

¹² *Stublić, Zlatko*, Političko djelovanje Ivana Mažuranića godine 1848/49.; *Državnost*, Zagreb, 1998., 1 (4), str. 51.-54., a isto tako pregledno se može više pročitati u: *Čepulo, Dalibor*, Hrvatska pravna povijest u Europskom kontekstu, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2012. i to prije svega str. 138.-140.

¹³ *Ibid.*, *Čepulo.*, str. 139.

¹⁴ *Šidak, Jaroslav* (Hrvatski pokret u doba revolucije 1848.-49.), „Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća“, Zagreb, 1981., str. 219.

¹⁵ *Mažuranić*, „Djela III“, Zagreb, 1979., str. 183.

¹⁶ *Stublić* 1998, 51.-54.

¹⁷ *Mažuranić* 1979, 221.

¹⁸ *Mažuranić* 1979, 189.

trebno zakonom ustanoviti nepostojanje „gospodujućeg vjerezakona“.¹⁹ Jer su „sloboda usuprot i jednakost vjerezakona najbolje mjerilo svjetlosti i izobraženja svakog naroda.“²⁰ Također, zalagao se za jednakost svih crkvenih službenika te njihovo financiranje iz državnog proračuna. U ovom smislu pokazao se kao svojevrsan ekumenist koji je kao rimokatolički vjernik osjećao potrebu zaštite ostalih koji vjeruju u Boga. Važno je reći da je Mažuranić uvijek pokazivao da je religioznost važan dio društvene konstitucije. Bio je visoko izgrađen građanski političar 19. stoljeća, a za njegove kasnije vladavine, dolazi do izražaja plodnost njegova stvaralaštva, kao jednog od najuspješnijih hrvatskih banova.²¹

Među najvažnijima, istaknuti na prvom mjestu treba Mažuranićeve reforme školstva i uprave. Upravo kroz njih valja promatrati ulogu Crkve i odnose prema Crkvi i ostalim vjerskim zajednicama u tadašnjem građanskom društvu. Vidjet će se s vremenom da utjecaj Crkve, za Mažuranićevo doba ipak slabi, što je zapravo smjer kojim se kreće većina srednje europskih država.²² Reforme označava prije svega modernizacija školskog sustava, koju karakteriziraju sekularizacija i demokratizacija. U Hrvatskoj modernizacija obrazovnog sustava počinje donošenjem *Zakona ob ustroju pučkih školah i preparandijah* iz 1874. Tada je Ivan Mažuranić, potaknut liberalnim reformama u Habsburškoj Monarhiji, koje je i sam predvodio i zagovarao, pokušao provesti modernizaciju tadašnjih institucija. Modernizacijom obrazovanja željelo se učenicima omogućiti obrazovanje prema potrebama građanskog društva, prenijeti sustav vrijednosti koji je bio u skladu s normativnim ustrojem sekularne nacionalne države, prilagoditi učenike modernom građanskom društvu te omogućiti pristup školskom sustavu što većem broju djece, bez obzira na klasne, vjerske, spolne ili etničke razlike. Razvoj osnovnog školstva usko je povezan, pored procesa sekularizacije, demokratizacije i modernizacije i s razvojem nacionalnog osjećaja. Obrazovni sustav i njegov utjecaj smatrali su se izuzetno važnima za svako društvo i naciju. Naime, u *Gallnerovu* modelu nastanka nacije, jedan od glavnih čimbenika jest pristup obrazovanju kroz koje se dolazi do participacije u visokoj kulturi.²³ “Distribucijom visoke

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ *Stublić*, 1998, 51.-54.

²² Primjerice austrijski car iako pobožan katolik, priznaje da je država neutralna prema svim priznatim konfesijama. Naravno da je katolička crkva i dalje imala važnu ulogu u društvu, jer nikome nije padalo na pamet odreći katoličkoj crkvi neizostavno mjesto u formiranju *ethosa* i kulture naroda, te važnost vjerskog života za obrazovanje, umjetnost i znanost. Vjerski osjećaji naroda su uvijek i s pravom uzimani u obzir, mada je do razilaženja papinstva (u državno političkom smislu) te krune dolazilo do razilaženja, katolički identitet je ostao supstancijalni dio austrijskog identiteta. Do danas katolička crkva ima važno mjesto u Austriji. Usp. *Gross, Szabo* 1992, bilj. 4., 509.-512.

²³ *V. Ernst Gellner*, Nacije i nacionalizam, Politička kultura, Zagreb, 1998., str. 109.

kulture, putem školskog sistema, omogućuje se homogenizacija nacionalnog kulturnog polja.,^{24, 25}

Upravo u razdoblju liberalizma u zapadnoeuropskim zemljama se donose zakoni o školstvu, kojima se moderniziraju tradicionalni obrazovni sustavi (u Engleskoj 1870., u Francuskoj 1882.). Provedba tih zakona izazvat će „obrazovnu revoluciju“ koja će omogućiti daljnju demokratizaciju građanskog društva. Razvoj standardiziranog i općeg obrazovanja, u koje se želi uključiti cjelokupno stanovništvo, omogućava pojavu masovnog nacionalizma 1880. godine.

Neki suvremeni lijevi teoretičari rado se bave pitanjem odnosa školstva i države: *Hobsbawm* tako smatra da je glavni problem tadašnjih modernih država pitanje građanske lojalnosti i identifikacije građana s državnom vlašću-tradicionalni oblici lojalnosti poput legitimiteta dinastije i božanskog prava gube na važnosti.²⁶ Nastoji se stvoriti nova „građanska religija“ (patriotizam), a građansku lojalnost bilo je najlakše postići kroz sistem općeg obrazovanja. Država najlakše „komunicira“ sa stanovništvom putem osnovnih škola. To ne znači da je „obrazovno-odgojni sistem kao jedan od glavnih ideoloških aparata građanskog društva proizveo naciju“.²⁷

Univerzalno obrazovanje bilo je nužno za nastanak modernog društva jer je omogućilo komunikaciju u standardiziranom mediju i pismu. Opće obrazovanje podrazumijevalo je zajedničke nastavne programe i udžbenike na određenom političkom području, čime je među učenicima i nastavnicima stvaran osjećaj istovremenosti. Školsko je obrazovanje, kao sekundarna socijalizacija, bilo osnova stvaranja nacionalnog identiteta. Promjene koje su se događale (ekonomske, političke, kulturne, socijalne, pravne, komunikacijske i znanstvene) pratila je i spomenuta sekularizacija. Tijekom sekularizacije religijski je sustav djelomično izgubio funkciju odgoja i obrazovanja te ju je preuzeo upravo državni školski sustav, sukladno ideji stvaranja nove „državne religije“, kako je ranije spomenuto. U skladu s time i Mažuranićeva je reforma školstva išla u smjeru sekularizacije. Mažuranić je pak shvaćao važnost religije, pa stoga školstvo i nije htio potpuno

²⁴ *Dinko Župan*, 2002., *Politika, prosvjeta, nacionalnost i rat u 19. i 20. stoljeću, Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.)*, *Scrinia slavonica* 2, Slavonski Brod, str. 278.

²⁵ V. Djelo *Gallnera* i njegove rasprave o nužnosti nacionalizma. *Gallner* smatra da je nužan uvjet opstanka države harmonija (sklad) između nacije i kulture, pa je tu nacionalizam, makar usmjeren prema ekonomskom čimbeniku kao čimbeniku opstanka neophodan.

²⁶ U čemu je u pravu što se tiče prvog ali u krivu što se tiče potonjeg-onima koji razumiju ili pak zagovaraju narav božanskog u pravu (prirodnom pravu) jasno je da je ono vječno i nepromjenjivo.

²⁷ *Michael Haralambos*, *Heald Robin*, *Uvod u sociologiju*, *Globus*, Zagreb, 1994., str. 179-180. Također tamo v. o ideji školstva Louisea Pierra Althussera kao ideološkog državnog aparata.

lišiti religioznosti: vjersku poduku i dalje je držao bitnom, te je smatrao da ju obavezno treba zadržati u sustavu. Koliko je to bio njegov duboki osobni stav, a koliko shvaćanje društvenih okolnosti, pitanje je za posebnu dubinsku analizu i raspravu, no iz svega se može iščitati da je Mažuranić bio svjestan povezanosti hrvatskog kulturnog bića sa katoličkom tradicijom i učenjem Crkve. Reforma školstva nije u potpunosti provedena ali je imala važan utjecaj na diferencijaciju tadašnjeg društva.

4. MAŽURANIĆEVA REFORMA ŠKOLSTVA

Unutrašnji razlozi Mažuranićeve reforme školstva mogu se naći među ranim zahtjevima za preustrojtvom školstva koji su prvi put bili jasno izraženi tijekom revolucionarnog pokreta 1848/49. te bili uobličeni u školskoj osnovi iz 1849. godine.²⁸ Do tada je na snazi bio sustav koji je uspostavio ministar Leo Thun u kojemu su crkve upravljale pučkim školama, a ravnatelji tih škola bili župnici odnosno patrosi koji za taj posao nisu bili plaćeni.²⁹ Za Mažuranićevu reformu školstva bili su odlučujući zahtjevi obrazovne zajednice za reformom školstva i modernizacijom obrazovnog sustava (Klaić, Vončina i Filipović). Međutim, važnu ulogu imali su i vanjski uvjeti. Jozsef Eötvös bio je glavni inicijator donošenja prvog zakona o pučkom školstvu u Monarhiji. Tim je zakonom iz 1868. država preuzela nadzor nad upravom i školstvom, a djelovanje konfesionalnih škola dopušteno je samo pod određenim uvjetima.³⁰ Svi ovi događaji inspirirani su austrijskim ustavom iz prosinca 1867., a već u svibnju 1869., za austrijski je dio monarhije proglašen „Državni zakon o narodnim školama“, koji je jasno izražavao liberalna načela o omogućavanju osnovnog obrazovanja za svu djecu, bez obzira na njihove vjerske, nacionalne, spolne i klasne razlike.³¹

Nakon donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, i u Banskoj Hrvatskoj ispunjeni su potpuni uvjeti za reformu školstva. Nagodbom je Hrvatskoj dana autonomija u zakonodavstvu i upravi, te na području nastave i bogoštovlja.

Postavši banom 1873., Ivan Mažuranić je predstojniku bogoštovlja i nastave Pavlu Muhiću i njegovu savjetniku Janku Jurkoviću povjerio zadatak da sastave nacrt za novu školsku osnovu. Tijekom travnja 1874., Mažuranić je sazvaio stručnu konferenciju na kojoj se raspravljalo o tom nacrtu s ciljem da se on uobliči u zakon (zakonsku osnovu). Uz Mažuranića i dva predstavnika za bogoštovlje i

²⁸ O školskoj osnovi 1849. i radu Odbora za uređenje školstva i vjerozakona v. *Markus* 2000, 309-315.

²⁹ *Gross, Szabo* 1992., bilj. 4., 402.

³⁰ *Ibid.*, 511.

³¹ *Ibid.*, 403.

nastavu, (Muhić, Jurković), sudjeluje još niz istaknutih prosvjetnih radnika. Tu su dva školska nadzornika iz Vojne krajine (Vukasović, Knežević), dva ravnatelja zagrebačkih škola (Petračić, Klaić), profesor realke Ivan Stožir, dijecezanski školski nadzornik Adolf Weber i učitelj Ivan Filipović. Oni su tijekom travnja 1874. kreirali novu školsku zakonsku osnovu, kojoj je završni oblik dao Janko Jurković. Franjo Josip daje predsankciju, a Mažuranić ju 19. kolovoza 1874., daje u saborsku proceduru. Zakonodavni odbor kojim je tada predsjedao Ivan Vončina unio je manje izmjene i dopune u osnovu, te je potom ona prosljeđena saboru na raspravu.^{32 33}

Prema *Zakonu ob ustroju pučkih školah i preparandijah*³⁴ svrha pučkog školstva jest religijski i moralni odgoj djece i obrazovanje za građanski život. Posebno je naglašeno da, osim „duševnih“ škola kod učenika treba razvijati i „tjelesne sile“. Stoga je od 1874. kao obavezan predmet u škole uvedena tjelovježba. Po ovome zakonu, osnovne su se škole dijelile na opće i građanske. Građanske su bile više djevojačke škole koje su sada bile uključene u sustav pučkog školstva. Uspostavom općih četvero razrednih pučkih škola ukinuta je gotovo stogodišnja razlika između trivijalnih i glavnih škola. Zakonom se, također, ne prave bitne razlike između građanskih i seoskih škola te se na taj način željelo izjednačiti sve učenike u obrazovanju bez obzira na mjesto pohađanja škole. Povećao se i broj učitelja te se na taj način nastojalo izbjeći pretrpanost škola kao jedan od glavnih problema tadašnjeg sustava.³⁵

Sve škole, koje su se barem djelomično financirale državnim ili općinskim novcem, bile su javne i besplatne, te su tako bile otvorene za svu djecu. Ostale škole, koje se nisu uzdržavale na takav način, bile su privatne škole. Crkvenim je općinama bilo dozvoljeno da uzdržavaju konfesionalne škole, ali davala im se javnost samo ako su udovoljavale nekim zakonskim uvjetima. U onim mjestima u kojima su do tada radile dvije konfesionalne škole, sada se preporučilo da se spoje u jednu. U svim javnim školama profesori su morali biti one vjeroispovijesti koje je bila većina učenika. Ove odredbe su jasan primjer činjenice da se zakon ipak nije mogao nazvati „bezvjerskim“, kako su ga nazivali neki kritičari iz crkvenih redova koji su mu se protivili. Pored toga, Crkva je i dalje bila nadležna za nastavu vjeronauka, kao i za knjige koje su se koristile u toj nastavi. Mažuranićeva sekularizacija obrazovnog sustava, prvenstveno je bila usmjerena na državno preuzimanje uprave i nadzora nad školama. Religijski karakter školstva tim reforma-

³² *Cuvaj, Antun*: Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas VI., Odjel za bogoštovlje i natavu, Zagreb, 1910.-1913., str. 367.

³³ *Gross, Szabo* 1992, bilj. 4., 404.

³⁴ Autor Zakona iz 1874., a prema Cuvajevoj Građi za povijest školstva VI., 453.-454. O školskom zakonu iz 1874.(1875.) v. više u: *Gross, Szabo* 1992, 404.-405.; v. *Franković*, 1958, 164.-166.

³⁵ *Franković* 1958, 164.-166. i *Gross, Szabo* 1992, bilj. 4., 402. et seq.

ma nije bio doveden u pitanje.³⁶ Kao što *Gross* primjećuje „školski zakon doduše napušta načelo konfesionalne pučke škole, ali zadržava izraziti vjerski temelj... Djeca nikada ne ostaju bez religijske poduke, a od učitelja se očekuje da je iskreni vjernik.“³⁷ Iz ovog primjera razvidna je činjenica da je Mažuranić bio svjestan važnosti duhovnog razvoja mladih ljudi, te da je njegov ‘sekularizam’ zapravo isključivo težio unifikaciji kvalitetnog školstva usmjerenog prema svim školama podjednako, a što će biti pod kontrolom suvremene (hrvatske) države. Ne može biti ni govora o uspoređivanju Mažuranića s predstavnicima prosvjetiteljske i anticrkvene struje na onaj način kako se javljala tih godina širom Europe. Crkvi je bilo omogućeno da intervenira kod vlade ukoliko je religijski karakter bio ugrožen: „Crkvenim oblastim pripada pravo obavješćivati se putem svojih organa o religioznom i ćudorednom stanju škole, ter prama opaženim nedostatkom tražiti lieka kod zemaljske vlade.“³⁸ Međutim, i to je bio velik pomak u modernizaciji. Ipak, došlo je do ključne funkcionalne diferencijacije kojom je država preuzela glavnu brigu o odgoju i obrazovanju.³⁹

Nadalje, svako mjesto u kojem je bilo barem 40 školskih obveznika, trebalo je imati pučku školu. Siromašne školske općine financirale su se iz državne blagajne. Također, svaka škola je imala školski odbor koji je upravljao školom i morao se sastajati svakih mjesec dana. Činili su ga učitelj, župnik i školski patron. Također, postojao je i županijski školski odbor. U „školskoj hijerarhiji moći“, županijski školski nadzornici bili su vrlo visoko pozicionirani, jer su odgovarali jedino Zemaljskoj vladi, odnosno njenom odjelu za bogoštovlje i nastavu. Država se općenito postavlja kao vrhovni autoritet u pitanju odgoja i obrazovanja, što je ponajviše razvidno iz činjenice da se dolazak u škole kontrolira, te sankcionira njihovo ne pohađanje pri čemu kaznu snose i roditelji i djeca.⁴⁰ Crkva i obitelj, koje su u tradicionalnom društvu imale ključnu ulogu u socijalizaciji djece, u modernom su građanskom društvu dijelom tu funkciju prepuštaju odgojno-obrazovnom sustavu: školama.

Zakon je značajan i po tome što su učitelji i učiteljice postali javni službenici te su kao takvi za svoj posao odgovorni zemaljskoj vladi. Glavni uvjet za zapošljavanje bila je završena javna preparandija na području Monarhije te su svi morali znati hrvatski jezik. Odluku o namještanju i otpuštanju pomoćnih učitelja i učiteljica

³⁶ *Gross, Szabo* 1992, bilj. 4., 402. et seq.

³⁷ *Ibid.*, str. 404.; Na str. 405. lijepo je zapisano.: „Osnovna mu je namjera da djeci ‘svih stališah’ omogući jednoobrazno školovanje.“

³⁸ *Cuvaj* 1910-1913, 453.

³⁹ Dalibor Čepulo smatra da su Mažuranićeve reforme općenito zaostajale u stupnju sekularizacije za tadašnjim austrijskim liberalnim zakonodavstvom, a najizraženije sustavno odvajanje države od crkve vidi upravo u zakonu školske reforme 1874. godine. V. *Čepulo* 1999, 107.

⁴⁰ V. *Gross, Szabo* 1992, bilj. 4., str. 402. et seq.

donosio je županijski školski nadzornik, a o stalnom zapošljavanju odlučivala je zemaljska vlada, na prijedlog školskog odbora. Ravnatelj je morao biti iz reda učitelja. Učitelji i učiteljice su na taj način dobili strukovnu samostalnost. Također, od velike je važnosti i činjenica da su učitelji i učiteljice bili izjednačeni u plaći, što Mažuranićev zakon svrstava među rijetke zakone u Europi koji na taj način nisu vršili diskriminaciju učiteljica (dok je u ostalim dijelovima monarhije diskriminacija još uvijek bila sveprisutna). Plaće su se redovito isplaćivale svaki mjesec unaprijed. Zakonom su djelomično omogućeni i uvjeti za strukovnu autonomiju učitelja i učiteljica, što je uz ostalo bio najveći doprinos školskog zakona iz 1874. godine.⁴¹

Možda je za dobivanje što potpunije slike o stanju školstva nakon provedene školske reforme, zgodno istaknuti vjersku strukturu učenika polaznika pučkih škola. Zakonom je bilo jasno istaknuto da su javne pučke škole bile otvorene za svu djecu, bez obzira na njihove vjerske razlike. Primjerice u Slavoniji je broj učenika katoličke vjeroispovijesti bio najveći u osječkom školskom nadzorništvu, te su činili 79 posto od ukupnog broja učenika na tom području. Najmanje učenika katolika bilo je na vukovarskom području, te su činili 45,5 posto od ukupnog broja učenika. Zanimljivo je vidjeti da je upravo na tom području bilo najviše učenika pravoslavne vjere, njih čak 50,3 posto. U osječkom području pravoslavne vjere bilo je svega 15,7 posto. Učenika evangelika bilo je najviše, također, na vukovarskom području – 3,2 posto od ukupnog broja školskih polaznika. Učenici židovske vjere bili su najbrojniji na osječkom području, te su činili 3,2 posto. Usporedimo li podatke iz 1885. godine s onima iz 1878. godine, vidjet ćemo da je najveći pomak ostvaren glede povećanja broja učenika pravoslavne vjere.⁴² Prije Mažuranićeve reforme školstva, velik broj pravoslavnih školskih obveznika nije polazilo školu. U dostupnosti školstva svima valja vidjeti uspjeh ove reforme.⁴³ Iako plemenito zamišljen, školski zakon je nailazio na brojne poteškoće u sučeljavanjima između hrvatskih liberala, koji traže javnu školu koja osigurava religijsku naobrazbu, te Crkve (katoličke i pravoslavne) koja traži da škole budu pod upravom Katoličke crkve odnosno organa srpske narodno crkvene autonomije.⁴⁴ Isto tako u Ugarskoj, ministar Eötvös zbog pritiska moćnog protestantskog plemstva te katoličkog svećenstva ostavlja konfesionalni značaj škola.⁴⁵ Zanimljivo je da je srpska elita u Hrvatskoj bila protiv školskog zakona te mu je odričala mogućnost regulacije predmetnih pitanja u odnosu na Srbe u Hrvatskoj, obzirom,

⁴¹ Ibid.

⁴² *Izvješće 1884-5., 74., V. kod: Markus 2000, op.cit., bilj. 29.*

⁴³ *Župan Dinko: Utjecaji Mažuranićeve reforma školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.); Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, - 2(2002), Slavonski Brod, str.277.-292.*

⁴⁴ *Gross, Szabo 1992, bilj 4., 407.*

⁴⁵ Ibid., 406.

da kako su tvrdili, imaju autonomiju u ovim pitanjima osiguranu ugarskim zakonom iz 1868. Kao što Čepulo odlično ističe da je ovaj „pravni problem imao izraziti politički značaj jer je u ondašnjim okolnostima otvarao pitanje o nositelju suvereniteta“⁴⁶ - tko odlučuje o pitanjima školstva - u ovom slučaju školovanja srpske djece - Hrvatski sabor ili Srpski narodno-crkveni sabor?, čega je sasvim sigurno bio svjestan i ban Mažuranić. Ovo je izazvalo burne prosvjede hrvatskih zastupnika, obzirom da je potvrđivanje tzv. srpskog zakona bilo moguće tek po prihvaćanju Austro-ugarske nagodbe.⁴⁷ Što se jezika tiče u zakonskoj osnovi postojao je samo ‘hrvatski jezik’, a o ćirilici nije bilo ni slova. Nakon nekih intervencija predstavnik vlade Jurković pristaje na paragraf o jeziku, dakle ‘srpski jezik’ se uvodi u srpske škole, no ne i ćirilica, jer je ona uvedena po školskom redu ranijim odredbama kojima se ona uvodi u sve pučke škole (i one katoličke).⁴⁸

5. REFORMA PUČKOG ŠKOLSTVA I PITANJE ODNOSA S CRKVOM TE OPSTANKA KONKORDATA (LIBERALNI KATOLICIZAM)

Za očekivati je bilo da će školski zakoni izazvati otpor crkvenih krugova. Sve ovo se događalo u okolnostima u kojima se na veliko raspravlja o dogmi o Papi noj nepogrešivosti, o kojoj 28 od 50 austrijskih biskupa izražava negativan stav. Pa čak i naš Strossmayer nije do kraja dosljedan u stavovima oko ovoga pitanja. Franjo Josip objavljuje da je dogmom o nepogrešivosti pape dokinut konkordat, a Carevinsko vijeće odlučuje o novim odnosima koji trebaju nastupiti između Crkve i Države na temelju novo nastalih prilika.⁴⁹ U svibnju 1874. Carevinsko vijeće regulira odnose između Crkve i Države, koji crkvena dobra stavljaju pod nadzor državne uprave, a crkvena udruženja od sada trebaju biti zakonski priznata (postaju zasebne pravne osobe). Papa Pio IX. nastupa protiv ovih promjena, no odnosi sa Svetom Stolicom ipak nisu bili toliko zategnuti kako je to bilo u Njemačkoj gdje je država ušla u određivanje unutarnjih poslova Crkve. Austrija se vrlo brzo politički okrenula konzervativnim strujama koji su u načelu podržavali Katoličku crkvu, a katolička udruženja postaju jezgro političkog djelovanja. Obzirom da su se ona koristila liberalno-socijalnim dostignućima na pomolu je bio ‘novi’ pokret: konzervativno-kršćansko-socijalni.⁵⁰

Zakon iz 1868. godine proglašava ravnopravnost svih zakonskih religija, dok zakon iz 1790./91., jamči protestantskim i pravoslavnim crkvama autonomni položaj, pri čemu katolička crkva (p)ostaje privilegirana ali vladar i dalje ima pravo

⁴⁶ Čepulo, bilj.3., 280.

⁴⁷ Ibid., str. 281.

⁴⁸ Gross, Szabo 1992, bilj. 4, 403. i 406.-408.

⁴⁹ Gross, Szabo 1992, bilj. 4, 510.

⁵⁰ Ibid., str. 403. i 406.-408.

postavljanja biskupa.⁵¹ Važno je istaknuti da nakon Vatikanskog sabora ideja o svojevrsnoj autonomiji (domaće, lokalne) katoličke crkve nije zaživjela u Austriji i Ugarskoj, no u našim krajevima je izvršila određen utjecaj. Radi se zapravo o položaju koji je crkva u Hrvatskoj zauzela, ponovo, zbog školskog zakona. Obzirom da Katolička crkva nije autokefalna te nema autonomiju kakvu ima pravoslavna ili pak neke protestantske crkve, neki su saborski zastupnici izražavali želju da Katolička crkva u Hrvatskoj dobije određen stupanj autonomije. Na taj bi se način otklonile kritike vezane uz Mažuranićeve reforme.⁵² Što se samog svećenstva tiče razvile su se dvije struje: liberalna i konzervativna. Prvoj su pripadali i Rački i Strossmayer. „Strossmayer je opravdavao monarhijsko uređenje crkve na čelu s papom i hijerarhijsku organizaciju. No htio je da se taj sistem reorganizira u skladu s ustavnim načelima u laičkom društvu.“⁵³ Zbog ovoga je bio u sukobu s kardinalom Jurjem Haulikom.

Tih godina utjecaj Mađarske bio je jak u svim segmentima, a napose u odnosima prema vjerskim pitanjima, pa je tako mađarska vlada učinila sve da bosanski franjevci potpadnu pod jurisdikciju ostrogonskog sjemeništa, kako bi se spriječila njihova kroatizacija koju je ban Mažuranić priželjkivao obzirom na nastojanja da ih se prebaci u Zagreb. Hrvatski liberali su se ponekad s priličnim neprijateljstvom odnosili prema kleru, a kao zanimljiv primjer koji ističe *Gross* jest odbijanje naseljavanja trapističkom (cistercitskom) redu uz obrazloženje da je njihov rad ‘protunaravan’.⁵⁴

Zanimljivo je pak pitanje važenja konkordata na teritoriju Hrvatske. „Kada je vladar 1870. proglasio da konkordat više ne postoji i da se ne mogu primijeniti papinske odluke bez suglasnosti s vladarom, pojavila su se suprotna mišljenja o tome je li konkordat pravno uopće postojao, jer je Hrvatski sabor 1861. proglasio sve patente neoapsolutizma nezakonitima, te hoće li se ili neće, i zakonski i djelomično, održati i ukinuti. Važenje konkordata u praksi zapravo je dokinuo Mažuranićev školski zakon, jer je prešao preko konkordatskog načela potpunog nadzora Crkve nad osnovnom školom. No ostale su osjetljive interkonfesionalne i bračne uredbe. I upravo zbog njih i liberalno i konzervativno svećenstvo tvrdilo je da konkordat postoji i dalje, dok je laička strana smatrala da je izvan snage.“⁵⁵ Unatoč svim protivštinama koje su se tih godina u Hrvatskoj događale između

⁵¹ Ibid., 511.

⁵² Usp., ibid. Nakon drugog Vatikanskog sabora učvršćena je pozicija o hijerarhijskom uređenju crkve. S druge pak strane pozitivan učinak za Crkvu je ipak postojao: zbog novo nastalih okolnosti Papa Pio IX. pozivao je udruženja katolika na društveni aktivizam i i življenje javnog život u kršćanskom duhu, što je možda produbilo osjećaj katoličanstva više no mnogo drugoga.

⁵³ *Gross, Szabo* 1992, bilj. 4, 510.

⁵⁴ Ibid., 514.

⁵⁵ Ibid., 514-515.

crkvenih redova i države, te pripadnika Crkve među samima sobom, prevladalo je mišljenje (i među konzervativnijim svećenstvom) da 'kulturna borba' ne donosi dobro Hrvatskoj.⁵⁶ U to vrijeme biskup Strossmayer se zalagao za univerzalnu crkvu na svoj, svojstven način u čemu je imao plemenite ideje-kršćanske i katoličke, no nažalost, nije do kraja razumio kontekst panslavizma u koji je uplivao. S druge strane, mnogi su u Strossmayeru vidjeli hrvatskog sina koji će se moći suprotstaviti Mađarima, pa je tako uživao potporu širih slojeva, pa i svećenstva.⁵⁷

6. NEKOLIKO RIJEČI O STROSSMAYERU

Josip Juraj Strossmayer rođen je u Osijeku 1815. godine u obitelji trgovca konjima porijeklom iz Gornje Austrije te je predstavljao novu tendenciju u crkvenom vodstvu. Školovan je u franjevačkoj gimnaziji u Osijeku, polazio je Đakovačko sjemenište te Peštansko sveučilište, te je nakon svećeničkog ređenja (1838.) radio kao kapelan u Petrovaradinu. Godine 1840. primljen je u konzervativni protujozefinistički bečki *Augustineum*, elitnu ustanovu za nadarene svećenike. Posebnost Strossmayera bila je u činjenici da je zagovarao decentraliziranu i federaliziranu crkvu. Nakon doktorata o istočnom raskolu na Bečkom sveučilištu, te 5 godina nastave u Đakovu, vratio se u Beč 1847. kao dvorski kapelan, profesor kanonskog prava na sveučilištu i jedan od trojice ravnatelja *Augustineuma*. Povezan je bio s visokim dvorskim krugovima, ali i sa češkim nacionalistima, a između ostalog bio je svjedok revolucije u Beču. U listopadu iste godine gomila je zapalila *Augustinenkirche* i knjižnicu *Augustineuma*. Može se reći da je Strossmayerov život obilježen burnim događanjima iz 1848. godine.⁵⁸

Pobjeda dinastičkih snaga, ne samo u Austriji, kao i mladog cara i kralja Franje Josipa I., predstavljali su uvod u neoapsolutistički režim. Pripadnici ilirskog pokreta u Hrvatskoj, te pristaše bana Josipa Jelačića, koji su promicali liberalistički program 1848. godine, no ne i onaj protuhabsburški, u tom razdoblju kažnjavani su. Upravo jedna od rijetkih iznimaka je Strossmayer koji je, iako su ga optuživali za „panslavizam“, ipak bio zaslužan za Dinastiju, te je 1849. godine imenovan novim bosanskim i srijemskim biskupom, sa stolicom u Đakovu.⁵⁹

⁵⁶ Ibid., 515.

⁵⁷ Ibid., 514.-515.

⁵⁸ V. *Strčić Petar*, Josip Juraj Strossmayer danas, Radovi zavoda za znanstveni rad, HAZU Varaždin, HAZU, br. 16.-17., Zagreb, 2006; također: <http://www.newadvent.org/cathen/14316a.htm>, katolička enciklopedija na engleskom ima o J.J.Strossmayeru pristojan tekst. Preporučamo pogledati. Pristup 15.5.2014.

⁵⁹ *Banac Ivo*, Hrvati i crkva: kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti, Profil Knjiga, Zagreb, 2013; str. 31-32.

Strossmayer je promicao, takozvanu, kroatocentričnost, koja je snažno došla do izražaja i u korespondenciji s papinskim nuncijem u Beču (1881.-1887.). Ona je imala posredničku ulogu koju on Hrvatskoj dodjeljuje u procesu postizanja jedinstva kršćanskih crkava. Izrazito se protivio sekularizmu, a rješenje pogubnih učinaka istog vidi u jedinstvu crkava. Kao i njegov suvremenik, papa Leon XIII., Strossmayer za sekularizam u njegovim poglavitim pojavnim oblicima (laicizam, vjerski indiferentizam, ateizam, liberalizam) vidi lijek, ponajprije, u jačanju vjerskog života koje će biti temeljni preduvjet sjedinjenja crkava. Sve što slabi vjeru nije u interesu pojedinaca, kao niti naroda. Također, u svom programu sjedinjenja crkava Strossmayer je posebno usredotočen na „povratak pravoslavnih Slavena“, u prvom redu Rusije, u jedinstvo s Rimskom crkvom, pri čemu je u svojoj filozofiji povijesti pronalazio posebno mjesto za Hrvatsku. Bio je duboko uvjeren da će, prema Božjoj misli, u sjedinjenju crkava Istoka i Zapada upravo Hrvatska imati ključnu ulogu.^{60,61}

Unatoč svemu navedenom, ipak je promicao prirodne znanosti i ideju napretka, pa čak i liberalnu ideju slobode. Svojim je prosvjetiteljskim donacijama osigurao procvat hrvatskog jezika, kulture te nacionalnog pokreta. S druge strane, užasavao se nacionalizma, bio je protiv rušenja Habsburške Monarhije. Zato je, uz ilirce, vjerovao u Vitezovićevu ideju obnovljene i ujedinjene Hrvatske, ali unutar federalno uređene Monarhije.⁶²

U svjetlu tih pretpostavki razumljivo je što su mnogobrojni problemi hrvatskog naroda i Hrvatske, te susjednih naroda, kojima se Strossmayer bavi u ovoj tajnoj, diplomatskoj korespondenciji, u funkciji obrane i jačanja Hrvatske. Tako se mogu dublje shvatiti i sva Strossmayerova nastojanja oko ujedinjenja tada još razjedinjenih hrvatskih zemalja, kao i njegovi kulturni pothvati. Njegova politika, u najširem smislu riječi, s pravom se označuje kao kroatocentrična. Strossmayerova neumorna obrana hrvatskih nacionalnih interesa i rad na narodnoj prosvjeti savršeno se podudara s idealom sjedinjenja kršćanskih crkava. O tome vrlo rječito svjedoči i obilata korespondencija s papinskim nuncijem u Beču. Strossmayer je djelujući u polju visoke diplomacije sve činio da pridonese rješavanju velikih teš-

⁶⁰ *Balabanić Josip*, Strossmayerova kroatocentričnost u funkciji jedinstva crkava i kao protuteža sekularizmu: na temelju korespondencije s papinskim nuncijem Vanutelijem u Beču (1881-1887.); Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Zagreb, 2011, 3; str. 571.

⁶¹ U poglavlju 'Sjedinjenje crkava' (str. 519.-525.) *Gross* i *Szabo* opisuju Strossmayerovu predanost povezivanju zapadne i istočne crkve: može se zaključiti da su Hrvati bili usamljeni idealisti koji su bili spremni djelovati u ovom pravcu, ali malobrojni i 'bez vojske, nemoćni'. Zanimljivo je da se Strossmayer zauzimao za potporu Rusiji i ruskom narodu koji 'žrtvuje živote i krv za oslobođenje balkanskih kršćana' (*Gross, Szabo*, str. 521.) Strossmayer je zapravo bio ekumenist kojemu je tadašnjih dana rijetko tko uopće dorastao.

⁶² *Banac* 2013, bilj. 59, 32.

koća u kojima se nalazio hrvatski narod, kao dio zapadnog svijeta i kršćanstva. One su bile političke naravi, ali ujedno tijesno povezane s duhovnim kretanjima u Europi i svijetu.⁶³

Strossmayer je znao da je crkveni raskol glavna prepreka jedinstvu slavenskih naroda. Želio je osloboditi Balkan ostvarivanjem slavensko-romanskog saveza u Europi, te je zahtijevao potiskivanje učinaka raskola. Pored toga, u 'pravoslavenima' je vidio saveznike protiv sekularizacije, a krajnji njegov cilj bio je povratak Pravoslavne crkve u katoličku zajednicu, što je u mnogih izazivalo žestoke reakcije. Želio je to postići nizom mjera. Primjerice, zagovarao je uvođenje slavenske liturgije među katoličkim Slavenima. Iznimno se veselio i dozvoli iz 1868. za rad na glagoljskom misalu. S druge strane, nije reagirao na niz poteza Pija IX., koji su ugrožavali pomirenje s pravoslavnim Istokom. Bez prigovora je prihvatio Papino promicanje dogme o Marijinu bezgrešnom začecu (1854.), a potom, pošto je papa Pio IX. izgubio cijelu Papinsku Državu, pozdravio njegov *Syllabus zabluda* (1864.), koji je radikalizirao raskol s pravoslavnima. Ovim je dokumentom papa zanijekao vjerski pluralizam, mogućnost pomirbe „rimskog pontifa...s napretkom, liberalizmom i modernom civilizacijom.“ Ipak, sukob između Strossmayera i novih rimskih mjera izbit će na dramatičan način za vrijeme zasjedanja Prvog vatikanskog sabora (1869.-1870.). Tada je postalo jasno da Pio IX. i papinska stranka teže novoj definiciji papinskog autoriteta.⁶⁴

Strossmayer je bio orijentiran na raspravu o slobodi, osobnoj i nacionalnoj, jedinstvu Crkve i vjerskoj toleranciji, te je isto očekivao od Sabora. No, ubrzo je uvidio da u papi Piu IX. nema potporu. U idućem pontifikatu, papa Leon XIII. pokrenuo je trend crkvenog otvaranja prema cijelom svijetu te je upravo pod Strossmayerovim utjecajem enciklikom *Grande manus* (1880.) proglasio Ćirila i Metoda svecima Katoličke crkve. Također, svojim je obraćanjem istočnim crkvama i slavenskim skupinama (*Praeclara gratulationis, Christi nomen*, 1894.) poticao na suradnju i bolje odnose.⁶⁵ Unatoč porazima te bitkama koje je izgubio, ostavio je dubok trag u hrvatskom katoličanstvu. Stoga se povijest Katoličke crkve u drugoj polovici 19. stoljeća, među Hrvatima, s pravom može nazivati Strossmayerovim razdobljem.⁶⁶ Za potrebe ovog rada, Strossmayera najbolje sintetizira *Gross* koja piše o njegovom odnosu spram reforme školstva i kada kaže da „Strossmayer i drugi svećenici nisu dakako željeli da se potpuno zadrži stari nefunkcionalni školski sistem, ali su bili silno ogorčeni što im je novim zakonom oduzet nadzor nad školskim knjigama i utjecaj na učitelje. Sumnjičili su pogotovo učitelje ško-

⁶³ Balabanić 2011, 571.-572.

⁶⁴ Gross, Szabo 1992, bilj. 4., 509. et seq.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Banac 2013, bilj. 59., 34.-35.

lovane u inozemstvu da šire ‘mane zapadne hipercivilizacije’, a Strossmayer je ljutito pripisivao Obzoru, Mažuranićevoj okolini a kasnije i Neodvisnoj narodnoj stranci uvjerenje da je kršćanstvo preživjelo, a i „dekristijanizaciju“ škole te time i puka.“⁶⁷

7. PRAVNI OKVIR ODNOSA CRKVE I DRŽAVE DANAS

Pitanja o kojima se piše u ovom članku itekako su aktualna i danas; gotovo da nema niti jednog ozbiljnijeg društvenog pitanja koje se javljalo u Mažuranićevo doba, a da se *mutatis mutandis* ne postavlja i danas. Pitanja vjerskog života i sekularizma općenito, odnosa većinske i manjinskih vjerskih zajednica i njihova pravna regulacija, te vjersko obrazovanje u školama samo su neke od tema koje zaokupljaju hrvatsku javnost. Pažljiviji čitatelj će pronaći i nekoliko drugih tema koje su predmet preokupacije/a pravnih poredaka na ovim prostorima, a koje svoje postojanje vuku iz povijesnih, nikad razriješenih, vremena.

Republika Hrvatska je danas država s visokim stupnjem afirmacije i zaštite vjerskih sloboda. Smatramo da ne treba previše naglašavati činjenicu da Hrvatski ustav jamči svim građanima slobodno izražavanje vjerske pripadnosti, te su vjerske slobode time zaštićene najvišim pravnim aktom države. Katolička crkva zbog svojih povijesnih razloga, te posebne povezanosti s hrvatskim narodom ima posebno mjesto prije svega u svakodnevnom životu građana kroz sakramentalni život i duhovno praćenje naroda, ali s druge pak strane prava koja Katolička crkva ima temeljem međunarodnih ugovora sklopljenog s Republikom Hrvatskom otvorila su drugim vjerskim zajednicama vrata slične regulacije, prije svega statusnih pitanja, primjerice regulaciju sklapanja braka pred vjerskim službenikom. Ugovori između Svete Stolice i Republike Hrvatske po pravnoj snazi su, naravno, iznad zakona, a ispod Ustava i čine integralni dio pravnog poretka Republike. Dana 19. prosinca 1996. potpisana su tri ugovora i to: a) Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o pravnim pitanjima, b) Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture i c) Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o dušobrižništvu katoličkih vjernika, pripadnika oružanih snaga i redarstvenih službi Republike Hrvatske.⁶⁸ Četvrti ugovor o gospodarskim pitanjima sklopljen je naknadno i to 9. listopada 1998., jer se čekalo donošenje Zakona o naknadi za imovinu oduzetu za vrije-

⁶⁷ Gross, Szabo 1992, 518.

⁶⁸ O ugovorima v. *Andrassy, Juraj et al.*, Međunarodno pravo I, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 176.-179. (Posebno o pravnom položaju Pape-Svete Stolice i Države Vatikanskog grada, više o ugovorima pročitati u: *Savić, Vanja-Ivan, Bajs, Denis*, Sveta Stolica i Država vatikanskoga grada, Pravnik, Zagreb, god. 32., br. 1-2 (63-64), str. 79.-95.

me Jugoslavenske komunističke vladavine^{69,70} Ovim ugovorima Katoličkoj crkvi zagaranirana je financijska neovisnost, slobodno djelovanje i sudjelovanje u sakramentalnom životu, pristup školama te dušobrižništvo oružanih snaga (vojske i policije).

Posebno se ističu dva ugovora koji uostalom imaju najviše veze sa sadržajem onoga što je bilo obuhvaćeno Mažuranićevim reformama, a to su ugovori o suradnji na području odgoja i kulture između Svete Stolice i Republike Hrvatske⁷¹, te Ugovor o katoličkom vjeronauku u javnim školama i vjerskom odgoju u javnim predškolskim ustanovama sklopljen između Vlade Republike Hrvatske i Hrvatske biskupske konferencije koji se naslanja na međunarodni ugovor.⁷² Katolička crkva je otvorila vrata konfesionalnom vjeronauku u javnim školama te joj je omogućeno osnivanje škola. Ključne su odredbe ugovora sklopljenog između Vlade i HBK o naravi katoličkog odgoja-cijeli sklop članaka koji su uglavljani i koji se provode podsjeća na Mažuranićevu želju o javnim državnim školama koje imaju konfesionalni karakter, a nalaze se unutar sustava. Nadalje, za Mažuranića su se mogle osnivati posebne katoličke i pravoslavne (i druge vjerske škole), što je i danas moguće. Ugovori sa Svetom Stolicom otvorili su vrata i drugim vjerskim zajednicama u ovom smislu, pa nije rijedak slučaj čuti da pripadnici manjinskih vjerskih skupina govore da je naša Domovina primjer kako se trebaju štititi manjinska vjerska prava.⁷³ I Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica⁷⁴ i pojedinačni ugovori s vjerskim zajednicama garantiraju vjerski i sakramentalni život vjernicima svih vjera i denominacija koji zadovoljavaju uvjete propisane tim propisima. Ono što jest zaista vrijedno spomenuti jest činjenica da hrvatski pravni sustav prepoznaje stvarnost da je dobar dio državljana Republike religiozan, te na poseban način prepoznaje Katoličku crkvu kao vjersku zajednicu kojoj pripada najviše vjernika, a i koja ima svoju povijesno-tradicijsku i kulturološku ulogu u hrvatskom narodu. Tako u vezi školstva navedeno propisuje, zapravo

⁶⁹ NN 92/96 et seq.

⁷⁰ http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/lusic_tajana.pdf, pristup: 15. svibnja 2014., str. 19. (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova).

⁷¹ čl. 1. „Republika Hrvatska, u svjetlu načela o vjerskoj slobodi, poštuje temeljno pravo roditelja na vjerski odgoj djece te se obvezuje da će, u sklopu školskoga plana i programa i u skladu s voljom roditelja ili skrbnika, jamčiti nastavu katoličkoga vjeronauka u svim javnim osnovnim i srednjim školama i u predškolskim ustanovama, kao obveznoga predmeta za one koji ga izaberu, pod istim uvjetima pod kojima se izvodi nastava ostalih obveznih predmeta. Odgojno-obrazovni sustav u javnim predškolskim ustanovama i školama, uključujući i visoka učilišta, uzimat će u obzir vrijednosti kršćanske etike.“

⁷² V. <http://www.nku.hbk.hr/index.php/dokumenti/medunarodni-ugovori>, pristup: 15.5. 2014. (Nacionalni katehetski ured HBK).

⁷³ Ovo se sasvim nedavno moglo čuti od pripadnika islamske vjerske zajednice prilikom otvaranja novog Islamskog centra u Rijeci.

⁷⁴ NN 83/02.

deklarira čl.11. st. 1. Ugovora između Vlade (RH) i HBK: „Katoličke vjerske tradicije duboko su ukorijenjene u hrvatskoj kulturnoj baštini, što će se u javnom hrvatskom školstvu uzimati u obzir, napose u provođenju prikladnih vjersko-kulturnih inicijativa i programa, koje uz školstvo obuhvaćaju najrazličitija područja društvenoga i kulturnoga života.“⁷⁵

Kao što je već naglašeno, u Hrvatskoj postoje konfesionalne škole koje rade unutar javnog školstva, pa tako postoje katoličke, pravoslavne, islamske i židovske škole, te naravno i predškolske ustanove-jaslice i vrtići, koji su također dotaknuti propisima i lokalnog karaktera, npr. vrtići u Gradu Zagrebu. U svakom slučaju prepoznaje se da naš pravni sustav, a u skladu s javnim moralom podupire vjerske institucije, što je slučaj i s mnogim europskim državama, a posebno državama kulturnog i pravnog kruga kojem pripadamo. Pogrešno je dakle smatrati da je država potpuno odvojena od Crkve (vjerskih institucija) i da postoji nešto što bi odgovaralo pojmu ‘potpuni sekularizam’. Građani koji pripadaju vjerskoj skupini žive svoje slobode kroz svakodnevni život u kojem se iskazuje njihova religioznost koja je uostalom tim istim pravom zaštićena. Na ovaj ili onaj način religijske vrijednosti prisutne su u europskoj kulturi, a naravno i puno šire. Ustavi kao ogledala vrijednosti nacije u političkom smislu obuhvaćaju one najviše vrijednosti koje dijeli najveći broj građana, pri čemu se naravno, mora i to do krajnjih mogućih granica pružati potpora onima koji nisu u većini. Hrvatski propisi u ovom smislu jesu sa najvišim standardima-prepoznaje se posebno bitna uloga Katoličke crkve, a manjinske vjerske zajednice osjećaju državnu potporu i zaštitu. Sličan pristup postoji primjerice i u Kraljevini Španjolskoj.⁷⁶

8. UMJESTO ZAKLJUČKA – MAŽURANIĆ BI BIO ZADOVOLJAN

Crkva koja je bitan dio tradicije i kulture nikada ne može biti do te mjere odvojena od države da bi se moglo govoriti o potpunom sekularizmu, jer to bi zapravo bilo nasilje nad duhom naroda. Važan je i dijalog između Države i Crkve, Crkve i vjerskih zajednica, te Crkve i ostalih vjerskih zajednica u duhu ekumenizma koji

⁷⁵ Uostalom i sama preambula međudržavnog ugovora između Svete Stolice i RH deklarira i propisuje: „Sveta Stolica i Republika Hrvatska želeći urediti odnose između Katoličke Crkve i države Hrvatske na području odgoja i kulture, temeljeći se Republika Hrvatska na odredbama Ustava, navlastito na člancima 14, 40, i 68, a Sveta Stolica na dokumentima Drugoga vatikanskog sabora, posebno na Deklaraciji “*Gravissimum educationis*”, i na odredbama kanonskoga prava; imajući u vidu nezamjenjivu povijesnu i sadašnju ulogu Katoličke Crkve u Hrvatskoj u kulturnom i moralnom odgoju naroda, te njezinu ulogu na području kulture i obrazovanja; uzevši na znanje da većina građana Republike Hrvatske pripada Katoličkoj Crkvi; dogovorili su se o sljedećem:...”

⁷⁶ V. *Lasia, Bloss*, *European Law of Religion-organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process*, Jean Monnet Working Paper 13/03, NYU School of Law, New York, 2013.

uostalom proizlazi i iz učenja Katoličke crkve. Većinska zajednica mora učiniti sve da razumije i pomogne manjinsku, ali isto tako manjinska treba razumjeti položaj i kulturnu važnost većinske zajednice uz gajenje međusobnog poštovanja. Uz takve vjerske zajednice, pravo i država će pravnim okvirom samo omeđiti i unaprijediti postojeće. To je idealan plan.

Pogrešno je zahtijevati potpunu despiritualizaciju javnog prostora: mnoge europske države, makar na razini simboličnosti zadržavaju vjerske simbole i veze s vjerskom zajednicom kao dijelom kulture i nacionalnog identiteta te tradicije. U Danskoj svi građani plaćaju porez luteranskoj crkvi, grčki ustav počinje sa znakom križa, u talijanskim učionicama vise križevi, u bavarskim sudnicama također. Vjerojatno analogija postoji u državama s većinama koje nisu kršćanske.⁷⁷ Bitna je činjenica da je Hrvatska suvremena država koja poznaje a) javni sektor dostupan svima te b) prepoznaje vrijednost religijskog odgoja i kulture, a ovo potonje barem normativno. Pokušaji da se umanjí vrijednost bilo koje od ove dvije komponente dovodi do rastakanja tkiva na kojem je izgrađena naša tradicija i kultura, pa time i naša budućnost. Ivan Mažuranić koji nikada nije odricao školstvu konfesionalni karakter ali je težio državnoj školi unutar javnog sustava, vjerujemo, bio bi zadovoljan.

LITERATURA

1. Andrassy J. et al. (2010) Međunarodno pravo I, Školska knjiga. Zagreb.
2. Cuvaj, A. (1910-1913). Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: VI. Odjel za bogoštovlje i nastavu. Zagreb.
3. Balabanić J. (2011). Strossmayerova kroatocentričnost u funkciji jedinstva crkava i kao protuteža sekularizmu: na temelju korespondencije s papinskim nuncijem Vannutellijem u Beču (1881-1887). Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja 3, 517-576.
4. Banac, I. (2013). Hrvati i crkva: kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti. Profil Knjiga. Zagreb.
5. Bloss, L. (2013). European Law of Religion—organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process, Jeřan Monnet Working Paper 13/03. NYU School of Law. New York.
6. Čepulo, D. (1999). Prava građana i moderne institucije: „Središte i periferija: europske odrednice Mažuranićevih reformi ustroja vlasti i građanskih prava u Hrvatskoj 1873-1880.“ *Knjiga sažetaka I. kongresa hrvatskih povjesničara*. Zagreb.
7. Čepulo, D. (2001). Modernizacija prava u *europskoj jezgri* (Engleska, Francuska, Njemačka) i zemlje periferije 1780.-1880 godine. Vladavina prava 5. Zagreb.
8. Čepulo, D. (2002). Ivan Mažuranić: liberalne reforme Hrvatskog sabora 1873.-1880. i srpska elita u Hrvatskoj. Dijalog povjesničara-istoričara (2001). Herceg Novi. Zaklada Friedrich Neumann. Zagreb
9. Čepulo, D. (2012). Hrvatska pravna povijest u Europskom kontekstu, Pravni fakultet u Zagrebu. Zagreb.

⁷⁷ O ovoj temi v. više: Bloss 2013, bilj. 76.

10. Franković, D. (1958). Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Pedagoško-književni zbor. Zagreb.
11. Gellner, E. (1998). Nacije i nacionalizam. Politička kultura. Zagreb.
12. Gross, M. & Szabo, A. (1992). Prema hrvatskome građanskom društvu. Globus nakladni Zavod. Zagreb.
13. Haralambos, M. & Heald R. (1994). Uvod u sociologiju. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
14. Korade, M. (1997). Povijesni osvrt na odnos Crkve i države: uz ugovore između Republike Hrvatske i Vatikana. Državnost: časopis za politiku, znanost, kulturu i gospodarstvo 1,3. Zagreb.
15. Markus, T. (2000). Hrvatski politički pokret 1848. i 1849. godine. Dom i svijet. Zagreb.
16. Mažuranić, I. (1979). „Djela III“. Zagreb.
17. Savić, V.-I. & Bajs, D. (1998). Sveta Stolica i Država vatikanskoga grada, god. 32., br. 1-2 (63-64). Pravnik. Zagreb.
18. Strčić P. (2006). Josip Juraj Strossmayer danas. Radovi zavoda za znanstveni rad, HAZU Varaždin, HAZU, br. 16-17. Zagreb.
19. Stublić Z. (1998). Političko djelovanje Ivana Mažuranića godine 1848/49. Državnost: časopis za politiku, kulturu i gospodarstvo 2, 1(4). Zagreb.
20. Šidak, J. (1981). Hrvatski pokret u doba revolucije 1848-49.: „Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća“. Zagreb.
21. Župan, D. (2002). Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.). Scrinia slavonica 2. Slavonski Brod.
22. Ugovori Svete Stolice i Republike Hrvatske o pravnim pitanjima (NN MU 3/97, 8/97)
23. Ugovori Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture (NN MU 2/97, 8/97)
24. Ugovori Svete Stolice i Republike Hrvatske o dušobrižništvu katoličkih vjernika, pripadnika
25. oružanih snaga i redarstvenih službi Republike Hrvatske (NN MU 2/97, 8/97)
26. Ugovori Svete Stolice i Republike Hrvatske o gospodarskim pitanjima (NN MU 18/98, 13/03)
27. Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica (NN 83/02)
28. Nacionalni katehetski ured Hrvatske Biskupske Konferencije. Dostupno na: <http://www.nku.hbk.hr/index.php/dokumenti/medunarodni-ugovori> [15.05.2015.]
29. Ministarstvo vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske. Dostupno na: http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/lusic_tajana.pdf [15.05.2015.]
30. Katolička enciklopedija. Dostupno na:
31. <http://www.newadvent.org/cathen/14316a.htm> [15.05.2015.]

Summary

SOME VIEWS ON THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE CATHOLIC CHURCH AND THE STATE DURING THE RULE OF VICEROY IVAN MAŽURANIĆ AND TODAY

In this article the authors analyze relationships between the Catholic Church and the State in two historical periods: during the rule of Croatian viceroy Ivan Mažuranić and the modern time which, for the purposes of this article, started in the mid-nineties of the twentieth century, after the conclusion of the agreements between the Holy See and the Republic of Croatia. Viceroy Mažuranić was a modernist who deeply believed in the public school system which should be in the hands of the State. At the same time he never advocated secularization of the school system in which the school would lose its religious components. He was aware of the importance of religious education and realized that the Catholic religion is an integral part of the Croatian national identity, culture and everyday life. By observing the agreements concluded between the Holy See and the Catholic Church and also the Agreement made between the Croatian Bishops' Conference and the Croatian Government, the authors agree that Mažuranić would be satisfied with the solutions which exist today.

Key words: *Viceroy Mažuranić; relations between the Church and the State; Separation of the Church and the State, public education; the Holy See.*